

brud for enkeltoplysninger.
g en anledning til at blive
dygtigere, mere bevidste

Mellemspil: tre lignelser om historikeren og kilderne

Historikernes forhold til kilderne kan illustreres med tre lignelser, der ligesom evangeliernes lignelser ikke gør krav på at sige alt, men blot på at illustrere en pointe eller to.

For det første er der Sherlock Holmes-modellen. Historikeren opfatter sig selv som en detektiv, der undersøger de ved første blik forvirrende, modsigende og vildledende spor. I kraft af sin iagttagelsesevne, sin stringente logik, sin kombinationsevne og sin aldrig slumrende kritiske sans – for ikke at sige mistænksomhed – eliminerer han et efter et alle de falske spor, indtil kun et begrænset antal står tilbage, lidt ligesom nogle tilfældigt udvalgte brikker fra et stort puslespil. Længe modsætter materialet sig fortolkning, men efter mange piber tobak (eller opium) og en koncentreret intellektuel indsats vil modstanden smuldre og et meningsfyldt mønster tone frem, og der vil lyde et rungende "elementært, kære Watson!" Når brikkerne er faldet på plads, kan alle se det indlysende rigtige, al tvivl er bortvejret, og Holmes og Watson kan storme af sted for at anholde forbryderen, redde heltinden fra en skæbne værre end døden eller noget lignende. Det er næppe nogen tilfældighed, at Conan Doyle skrev sine historier om den geniale ungkarl i positivismens blomstringstid. I virkelighedens verden er problemet med Sherlock Holmes-modellen de hårde modsætninger mellem ægte og falske spor og mellem før og efter det intellektuelle gennembrud, der står i kras modsætning til erkendelsens ofte famlende, intuitive og gradvise vækst. Når det er sagt, vil de fleste, der har været i clinch med et genstridigt kil-demateriale, nok kunne genkende følelsen af glæde, lettelse og begejstring, når man finder den manglende brik eller gør lige den opdagelse, der skaber sammenhæng og forståelse.

Den anden kunne man kalde Gestapo-modellen. Historikeren ser sig selv som en undersøgelsesdommer eller en forhørsleder, der ikke helmer, før han har fået det rigtige svar ud af sit

offer – uanset midlerne. Kilderne ligger så at sige på pinebænken og skal svare på de spørgsmål, *historikeren* stiller. Får historikeren ikke ved første forsøg svar på sine spørgsmål, resignerer han ikke, for han ved, at de genstridige kilder godt kender svaret. I stedet tager han andre og grovere midler i brug for at få dem til at spytte ud, og med ihærdighed og kreativitet finder han til sidst kildens svage punkt, hvorefter den bryder sammen og tilstår. Der er næppe nogen historiske undersøgelser, der når ret langt, uden den udholdenhed og målrettethed, som kendetegner Gestapo-modellen, der i øvrigt med et noget mere positivt billede kan karakteriseres som en jakobskamp (jf. 1 Mos 32,25-32). Ofte fristes man til at opgive besvarelsen af dette eller hint spørgsmål med et lakonisk "der er ingen kilder", men historiografien kan opvise det ene eksempel efter det andet på, at kilderne er dukket op, når en stædig historiker med den rette spørgeteknik er trådt frem. Faren ved Gestapo-modellen, som svarer til det funktionelle kildesyn i rendyrket form, er ligesom i virkelighedens tredjegradsforhør de falske tilståelser. Ønsker man f.eks. at fastslå procentdelen af analfabeter i landbefolkningen i det 18. århundrede, finder man måske på at undersøge tingbøger, skøder og andre retsstiftende dokumenter for at se, hvor mange der skriver under med eget navn (de læse-skrivekyndige), og hvor mange der anvender bomærke eller blot slår et kryds (analfabeter). En sådan undersøgelse ville imidlertid være en falsk tilståelse, for som nyere forskning har vist, så faldt læse- og skrivefærdighed før i tiden ikke nødvendigvis sammen.

Den tredje model kan karakteriseres som et personligt venskab. Historikerens forhold til kilden er som til en god ven. Gradvist lærer han sin ven bedre at kende, og gennem gentagne samtaler afslører vennen til sidst sine inderste hemmeligheder. Det er ikke alle spørgsmål, man på den måde får svar på, men på den anden side får man også svar på spørgsmål, man i første omgang ikke havde tænkt på at stille. Faren ved denne hermeneutiske metode er analog med risikoen i dagligdagens små forelskelser: Man taber let den kritiske distance eller må i bedste fald kæmpe hårdt for at bevare eller genvinde den. Problemet er særlig synligt, når genstanden for det historiske arbejde er en person, men det ville være naivt at tro, at den biografiske genre har patent på problemet.

Historisk ar

Klassisk kildekritik

Ordet klassisk har mange nu dig gyldige, men dog ikke t ville være foruden og foruds som man ikke kunne drøm eneste rettesnor. I den forsta en klassisk kildekritik, der m Niebuhr praktiseredes af Lec Johann Gustav Droysen og importeredes til Danmark a staltede profet Kristian Ersle

Skal man forsøge at ramm må det blive de to borende s *din viden fra, og er du pålidel* turligt til begrebsparrene p andenhånds (se s. 74), mens den såkaldte vidneværdsættel nen er at opdele kilderne i levnene er de kilder, der uds man ønsker at studere, mer forhold til begivenhederne v på at underrette andre om mundende ud i historieskriv

Det kan i dag være svært a genhedsfølelse, der besjælec kritisk skolede historikere, i forekommer ikke specielt av ikke helt så nyt, som det ofte stå den glans, der stod om imidlertid tage to forhold i kildekritiske begreber særde hold til den dengang domi

Historisk arbejde

Klassisk kildekritik

Ordet klassisk har mange nuancer. Det betyder bl.a. "det stadig gyldige, men dog ikke tilstrækkelige", dvs. det, man ikke ville være foruden og forudsætter som en selvfølgelighed, men som man ikke kunne drømme om at blive stående ved som eneste rettesnor. I den forstand kan man med fuld ret tale om en klassisk kildekritik, der med inspiration fra Barthold Georg Niebuhr praktiseredes af Leopold von Ranke, formuleredes af Johann Gustav Droysen og Ernst Bernheim og i 1880'erne importeredes til Danmark af den tyske kritiske skoles selvbestaltede profet Kristian Erslev.³⁸

Skal man forsøge at ramme kernen i den klassiske kildekritik må det blive de to borende spørgsmål til kilderne: *Hvor har du din viden fra, og er du pålidelig?* Det første spørgsmål leder naturligt til begrebsparrene primær/sekundær og førstehånds/andenhands (se s. 74), mens det andet spørgsmål munder ud i den såkaldte vidneværdsættelse (se s. 67). En tredje, afledt skelnen er at opdele kilderne i levn og beretning (se s. 70), hvor levnene er de kilder, der udspringer direkte af de begivenheder, man ønsker at studere, mens beretningerne står i et indirekte forhold til begivenhederne ved at være formuleret med henblik på at underrette andre om det skete (traditionsdannelse, ofte mundende ud i historieskrivning).³⁹

Det kan i dag være svært at forstå den begejstring og overlegenhedsfølelse, der besjælede de første generationer af kildekritisk skolede historikere, for det skitserede begrebsapparat forekommer ikke specielt avanceret, og meget af det var heller ikke helt så nyt, som det ofte blev fremstillet. Hvis man skal forstå den glans, der stod om den klassiske kildekritik, må man imidlertid tage to forhold i betragtning. For det første var de kildekritiske begreber særdeles operationelle og effektive i forhold til den dengang dominerende begivenhedshistoriske og

Leopold von Ranke (1795-1886) opnåede at blive en levende legende – og nød det. Hans navn er uløseligt forbundet med den historieteoretiske position, der kaldes historisme, og som bl.a. kan sammenfattes i de to bevingede Ranke-ord: ønsket om ikke at dømme eller belære, men kun at vise "wie es eigentlich gewesen", og bevidstheden om, at alle tider har deres særpræg og selvstændige værdi, fordi "jede Epoche ist unmittelbar zu Gott". Når Rankes navn forbindes med kildekritikkens gennembrud, er det ikke fordi han formulerede eller systematiserede en metode, men fordi han gennem seminarer for udvalgte studerende under slagordene "Kritik, Präzision und Penetration" effektivt og inspirerende oplærte en hel generation af kommende store historikere i praktisk arbejde med kilderne. Fotogravure efter maleri af J.F.A. Schrader, Det kongelige Biblioteks Billedsamling.

statshistoriske interesse, særlig lag af kilder fra middelalder og de kort sagt, og historikerne udgangspunkt i studier af de bestående historiske traditionen og på grundlag af systematiseret materiale (levn) opbygge en oversigt over oplysninger om fortidens begyndelse, de kildekritikken som et vigtigt element, fordi den ikke kun markerede "ukritiske" forgængere, men sikrede akademiske status ved at give dem med andre videnskabelige discipliner.

Når den klassiske kildekritik endelig blev levende, har det mange årsager. Historikere ofte er styret af akademiske skoledes generationer, der har lært at drage den slutning, at kun hvis man dyrker traditionel historisk metode rummer den klassiske kildekritik ud over det forskningsfelt, der gør den klassisk. For det andet er der en kritisk refleksion over forholdene til rekonstruktioner af fortiden, men en levende tradition med, at nye spørgsmål og interesser horisont. De følgende afsnit vil både at fastholde den klassiske reformulere dem i en form, der stiller spørgsmål.

Den positivistiske a

Kristian Erslev delte det, han kaldte: 1) kildeprøvelsen, den egentlige oprindelse, fortolkning og virkeligheden bestående af bevisninger, suppleret med 3) realitet af årsagssammenhæng, anal

iede at blive en levende legende
rbundet med den historieteoreti-
m bl.a. kan sammenfattes i de
it dømme eller belære, men kun
vidstheden om, at alle tider har
di "jede Epoche ist unmittelbar
ed kildekritikkens gennembrud,
ystematiserede en metode, men
te studerende under slagordene
ktivt og inspirerende oplærte en
kere i praktisk arbejde med kil-
Schrader, Det kongelig Biblio-

statshistoriske interesse, særlig når den udfoldede sig på grundlag af kilder fra middelalder og tidlig moderne tid. Den virkede kort sagt, og historikerne gjorde den erfaring, at de med udgangspunkt i studier af overleveringen kunne pille den bestående historiske tradition (beretninger) totalt fra hinanden og på grundlag af systematiske arkivstudier i samtidigt materiale (levn) opbygge en støt voksende fond af pålidelige oplysninger om fortidens begivenheder. For det andet fungerede kildekritikken som et vigtigt element i den faglige selvforståelse, fordi den ikke kun markerede fremskridtet i forhold til de "ukritiske" forgængere, men tillige legitimerede historikernes akademiske status ved at give faget en særlig metode på linje med andre videnskabelige discipliner.

Når den klassiske kildekritik ikke længere virker tilfredsstillende, har det mange årsager. En af de vigtigste er, at moderne historikere ofte er styret af andre spørgsmål end de første kildekritiske skoledede generationer. Det ville imidlertid være forhastet at drage den slutning, at kildekritikken så kun har relevans, hvis man dyrker traditionel politisk historie. For det første rummer den klassiske kildekritik pointer med gyldighed langt ud over det forskningsfelt, de udspringer af – det er det, der gør den klassisk. For det andet er kildekritik, forstået som den kritiske refleksion over forholdet mellem kilderne og vore rekonstruktioner af fortiden, ikke noget én gang defineret system, men en levende tradition, der kan og skal udvikles i takt med, at nye spørgsmål og interesser dukker op i historikernes horisont. De følgende afsnit har derfor en dobbelt opgave: både at fastholde den klassiske kildekritiks landvindinger og reformulere dem i en form, der er åben for en bredere vifte af spørgsmål.

Den positivistiske arvesynd

Kristian Erslev delte det, han kaldte historisk teknik, op i to-tre led: 1) *kildeprøvelsen*, den egentlige kildekritik bestående af oprindelse, fortolkning og vidneværdsættelse, og 2) *slutning til virkeligheden* bestående af beretningsslutninger og levnsslutninger, suppleret med 3) *realkritik*, dvs. slutninger på grundlag af årsagssammenhæng, analogi eller nutidserfaring. Denne

Det gælder dog om disse Trin [fremdragelse af kilderne, kildeprøvelsen, slutning til virkeligheden], at man i Praxis stadig skifter mellem det ene og det andet; Prøvelsen af Kildestoffet kan vise Vej til at inddrage nye Kilder; fra den Virkelighed, man er naaet til at forestille sig, falder der atter Lys tilbage paa Kildernes Natur og Værdi. Men vil man forstaa Fremgangsmåden og se de Grundlinjer, der gaar igen ved alle de saa yderst forskelligartede Kilder, maa Sondringen drages skarpt.

Kr. Erslev [1926], 1987, s. 8-9.

opdeling opfattede Erslev ikke som en opskrift, der skulle følges trin for trin, men som en rent logisk opdeling (jf. tekst i boks).

Uanset Erslevs kloge ord har hans systematik dog en tendens til at adskille, hvad der hverken *kan* eller *bør* skilles. Det er systematikens positivistiske arvesynd at nære den forestilling, at Erslevs rent logiske skelnen svarer til en kronologisk faseopdeling af historikerens arbejde. Som om vi *først* underkaster kilderne en kildekritisk behandling, der resulterer i et større eller mindre antal kendsgerninger, som vi *derefter* bearbejder metodisk.⁴⁰ Som om udgangspunktet var kilderne selv i deres af historikeren lutrede og sorterede tilstand. Udgangspunktet er imidlertid historikeren *selv*, hans eller hendes kulturelle baggrund, menneskelige forudsætninger, videnskabelige skoling, generelle erkendelsesinteresse og konkrete spørgsmål.

Henri-Irénée Marrou forsøgte at overvinde denne arvesynd ved at fokusere på de dyder, historikeren burde besidde, frem for alt den rette kombination af de komplementære egenskaber sympati (indlevelse, forståelse) og kritik. Marrous løsning er erkendelsesteoretisk overbevisende og intellektuelt stimulerende, men som det er tilfældet ved så mange andre opgør med tidligere systemer, forudsætter han i grunden, at man har draget nytte af den positivisme, han ønskede at mane i jorden. Eller med andre ord: Har man gået i positivismens "sorte skole", er Marrous hermeneutiske gennemgang af historikerens arbej-

de både befriende og berigende komme svævende og uforpligtet.

En anden løsning består i med generelle retningslinier kritik, hvis overhovedet, kun i så hvad enten man har anlagt nytte af maksimer eller teorie forskellighed formuleringen meningsløst forehavende.⁴²

Uden systematik går det i synke tilbage i positivismens bud på en række tommelfinger være en reel hjælp i det praktiske understreges, at der ikke er fagligt tilfredsstillende produktion rigtige, kreative og kritiske spørgsmål mest nærliggende fælder.

Hvad er en kilde?

På spørgsmålet "hvad er en kilde" som helst eller slet ingenting den er slet ikke en kilde i sig selv, et bemalet lærred, rustent metal, en fordybning en kilde, når den er en kilde ver den først, når den bliver være sig nok så vagt. Så bliver af en krønike om valdemars fenfeld, stoffet et stykke af et romersk sværd ofret til sejr i landskabet en kanal. Med et mentet om middelalderens bogen kens æstetik, stoffet om norrønt bjergværksdrift i oldtiden, fædels- og hærveje. Kun fantasi materialet kan bruges til, ja i materiale.

Har man én gang forstået